

Szólásmagyarázatok*

Kiveti a drágát (a hasából). O. Nagy Gábor kézikönyve e tájnyelvek minősített szólásnak a következő jelentését adja meg 'főként vendégségben' jóllakik, teleeszi magát' (O. Nagy 1976: 150). Kiváló szóláskutatónk ennek a kifejezésnek az eredetével külön is foglalkozott (O. Nagy 1979: 119–21). Legjobb, ha őt magát idézzük: „ezt a sokak számára teljesen ismeretlen kifejezést – illetőleg a *drága* helyett a *piku* szót tartalmazó változatát – nemcsak az ország különféle vidékeiről (Debrecenből, Szegedről, Kiskunhalasról, Vácról, Szatmár és Bihar megyéből) közölt nyelvjárási szólásként ismerjük, hanem megtaláljuk irodalmunkban [Arany Jánosnál] is. A nagyidai cigányok I. énekében tudvalevően arról van szó, hogy a vajdaválasztással kapcsolatos marakodás után a cigányok hatalmas lakomát csapnak a rájuk bízott Nagyida várának sok finom enni- és innivalójából. A további eseményeket a következő versszak vezeti be:

Miután *hasából kiveté a drágát,*
Megereszté Csóri szíjjal a nadrágát
S monda: »Most az ágyú hadd dörögjön, hagyom!
Öröme, hogy ma vajdatétel vagyok!«

Móra Ferenc Ének a búzamezőkről c. regényében pedig így hangzik egy szíves vendéglátó meghívás: »Okvetlenül elvárják a gyerekekkel együtt, az is *hadd vesse ki a drágát a haskójából,* aztán majd eheti az olajos káposztát húsvétig.« Ha másunnan nem tudnánk is, ezekből az idézetekből is világosan látszik a szólás jelentése: 'finom étellel (vendégségben) úgy jóllakik, ahogy egyébként nem szokott'.

O. Nagy a szólás keletkezéséről azt mondja, hogy annak feltehető eredeti alakja: *úgy jóllakik, hogy kiveti a drága ételeket a hasából,* s a kifejezés kezdetben azokra a szegény emberekre vonatkozhatott, akik a sok éhezés után, ha egyszer jó falatokhoz jutottak, mértéktelenül sokat ettek, és akaratlanul is kivetették a hasukból, azaz kihányták a drága, zsíros ételeket. Később azonban a szólás úgy alakult, hogy a mellékmondatra ráértették a főmondat jelentését. Ehhez vesd össze például: „úgy félt, hogy *a háta is borsózott*”.

Mivel azonban Kisviczay Péter 1713-ban kiadott *Selectiora* adagia... című munkájában egy „*kivetted éhségedet* : genialiter epulatus es” (azaz 'vidám társaságban jóllaktál') szólás is található, O. Nagy azt szintén elképzelhetőnek tartja, hogy szólásunk a *kiveti az éhségét* és egy *megeszi a drágát* 'megeszi a drága ételeket' szókapcsolat keveredéséből alakult.

Magam O. Nagyhoz hasonlóan szintén úgy gondolom, hogy a címbeli kifejezésben a *kivet* igével kapcsolatban a 'megszabadul valamitől' vagy egy ehhez hasonló jelentéssel kell számolnunk. A *vetnek* TESz.-ben lévő jelentései közül leginkább a 'dob, helyez, hajít, lök (átvitt értelemben is)' kapcsolható ide. Egyébként a (*ki*)*vetnek* 'kihány, okád' értelme ugyancsak van, ami, igaz, mára visszaszorult. A TESz. 1585-től adatozza ezt a jelentést, de már 1510-ből, a Margit-legendából (Régi Magyar Kódexek 10) is idézhetjük, lásd 49: „ha mykoron vala mely beteg *veet* okad *vala* · es ez zent zvez hamar valamý edent nem lelhet *vala* · tahat zent margit azzon markat

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 28. (az OTKA T 026146 támogatásával)

targya vala az beteg eleyben · es azban *veet vala*”; s vesd össze még: 54: „es juta anny evertelen-segre es veer hasra · es *vetesre* semmyt nem emezhet vala”.

Szerintem viszont a szólás *drága* szava nem a drága ételekkel függ össze, hanem azzal, hogy régebben éhínség, szűk esztendő idején igen drága lett a búza (és nyilván más alapvető élelmiszer is), s magának a *drága*, illetve a *drágaság* szónak kialakult egy ’éhínség, éhezés’-féle jelentése. Erre vesd össze például az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatait: „**drága I. mn ... 4. ~ idő** drágaság (ideje) ... 1584: ... Ez ide ala megh irt limitatorol wgy teczet ew kegmeknek hogy mikor Isten *draga* es zewk *ydeot* bochiat reank chak akkor obserualtassek ... 1597: ... az *draga ydeokort* veot volt valam búzat kiben ige(n) nagy kart wallot, es azútan amiat zegenyedat volna megh ... **II. fn** drágaság (ideje) ... 1570: Martha Veres Antalne, hity zerent vallya, Azt Thwgya hogy ... Az Nagy *dragaba* mykor keoble az buzanak fl 6 Jart azkor Thartotta Markos Antal az attiaffiyt es Nagy zegenesegebe taplalta Ewket ... 1635: az haro(m) forintos *daragakor* hala megh kutos Janosnak az Annya, talam ugia(n) az *daragakor* megh hal uala ez az kutos Janos” ... **drágaság 1.** drága világ/idő ... 1588: Ez ell mult vdeokban mikor *Dragasag* vala ennekem bwzam nem vala, hanem kenzeritetem Bwzaert menny, veok bwzath hwtelbe ...”. Stb. Bogáti Fazakas Miklós 1586-ban kiadott Jób könyve című bibliai históriája 30. fejezete második versszakából ugyancsak idézhetünk egy ide vonható példát: „Pásztorom is ezek nem lehettek volna, | Idejefogyottak, alig tengnek vala, | Szükségben, *drágában* el-kifutnak vala, | Az pusztán csikézve hasok töltik vala” (I. Varjas 1979: 412). A 33. zsoltár 10. versének a Szenci Molnár Albert-féle fordításában pedig a *drága idő* az erdélyi adatokhoz hasonlóan szintén ínséges időt jelent: „Gondot tart rájok, s az haláltól | Megtartja őket éltekben | Szükségtől és éhhel halástól | Őrzi a *drága időben*”.

Úgyhogy, ha a *kiveti a drágát (a hasából)* szólásban a *drága* szónak az imént bemutatott ’ínséges idő, éhezés’ jelentésével számolunk, akkor a kifejezés – könnyebben magyarázhatóan – nyilván eredetileg is azt jelenthette: ’kiveti, elűzi az éhséget (a hasából)’. És ez pontosan megfelel a Kisviczaynál található *kiveti az éhséget* szólásnak. A *drágának* ’drága étel’ értelmére nincs is adatunk, illetve a *kiveti a drágát (a hasából)* szólás jelentésében sincs (feltétlenül) benne, hogy valaki drága, finom ételekkel lakik jól. Láttuk, kézikönyvében O. Nagy sem így értelmezte a szólást (O. Nagy 1976: 150), s annak a jelentése az ÚMTsz. szerint is „csak” ’jóllakik’. A *drága* szó ’drágaság ideje, ínséges idő, éhezés’ jelentése mára már elavult, korábban pedig, úgy tűnik, leginkább Erdélyből adatható. A *kiveti a drágát (a hasából)* szólást és változatait ugyancsak főleg a keleti magyar nyelvterületről jegyezték föl (l. pl. ÚMTsz.: Jászberény, Gacsály, Makó; de: Vác).

Dongába dönt, marad, volt. A szakirodalomban közismert, hogy a *dugába dől* ’(terv, vállalkozás) meghiúsul, semmivé lesz’, illetve a ritkábban használt *dugába dönt* ’meghiúsít valamit’ szólások (l. pl. O. Nagy 1976: 151) – mint már Pálóczi Horváth Ádám rámutatott – a (boros)hordóval kapcsolatos kifejezőkészletből származnak. A *duga* dunántúli tájszó, a *donga* megfelelője. Ha a *donga* ’hordó, dézsa stb. oldalát alkotó (hajlított) deszkák közül valamelyik’ (l. ÉKsz.) bedől vagy bedöntik, a hordó vagy a még készülő hordó nyilvánvalóan tönkremegy. Ez korábban gyakrabban megtörténhetett, mert a hordó falát alkotó hordódongák összekötésére a szilárdabb vasabroncs csak később terjedt el, addig erre a célra a bodnárok, kádárok, pintérek könnyebben rothadó, korhadó faabroncsot, fűzfavesszőt, hárskötelet használtak. A kifejezés aztán – amint az a szólások kialakulásánál gyakori – elvesztette szó szerinti jelentését, s a hordóhasználatához kötődő dunántúli nyelvjárási szó- és kifejezőkészlettől elszakadva bekerült a köznyelvbe, elterjedt különböző nyelvjárásokban, és általában – nem csak a hordókkal kapcsolatban – az lett a jelentése, hogy ’valami meghiúsul, nem sikerül, tönkremegy’ (l. pl. Kertész 1922: 170–3; O. Nagy 1979: 122–3). Kertész és O. Nagy azt is megjegyzi, hogy ezt a magyarázatot az szintén támogatja, miszerint a szólásnak *dongába dőlt* változata is él. (Erre vö. ÚMTsz. *donga* al. is, és l. még uo.

dugadólt 'düledező, rozoga <épület, bútor>'). Kertész, valamint O. Nagy arról ugyancsak szólnak, hogy a *vékony dongájú*, illetve a *nagy feneket kerít* ('kerékít') *valaminek* kifejezések szintén a hordókészítés, a hordóhasználat terminológiájával vannak összefüggésben, illetve abból származnak. O. Nagy tájnyelvi minősítéssel felveszi még például a *dugában van* szólást is, amit 'rendetlen az öltözete, lóg rajta a ruha' jelentéssel regisztrál (O. Nagy 1976: 151). Ez föltehetőleg már „későbbi” jelentés lehet, mert a kifejezést 'félíg kész állapotban van' értelemben Ceglédről az ÚMTsz. szintén ismeri, s az előbbihez képest ez az utóbbi jelentés látszik korábbinak. Nyilván eredetileg a hordókészítésnek arra a szakaszára utal, amikor a hordónak még csak a pusztá dongái (és a feneké) készültek el. Megjegyzem, hogy Gózon István – egy 1820-ban Kiskunhalason született, sokféle megfordult és sokat megpróbált, 1912-ben elhunyt népi költő – több, ebbe a szóláscsoportba tartozó szólást is használt: „Érdekes ez idáig is, | De a terv *volt* még *dongában*, | Mátyás tudta csak, mi rejlik | A titokszerű csudában” (a Mátyás király ügyessége c. versből); „Ha nincs a tanító jelen iskolában, | Akkor a tudomány ott *marad dongában*, | És az olyan rektor csalja a szülőket, | Mivel muszályból [!] is tandíjazzák őket”; „Kihallgatott itten valaki bennünket, | *Dongába döntötte* minden csinjeinket. | Hanem nézzünk széjjel, nincs-e itt valaki, | Addig a titkait egyőnk se vallja ki” (Az igazság győzelme). (L. Gózon é. n.: 42, 71, 84.) A *dongában van (volt)*, illetve a *dongában marad* jelentése nyilvánvalóan 'félíg kész állapotban van (volt)', illetve 'félíg kész állapotban marad', a *dongába dönté* pedig 'meghiúsít valamit'. Gózon már viszonylag idősebb korában kezdte írni a verseit, de ezekből főleg néprajzi érdeklődésből csak a halála után, az újabb időkben adtak ki.

SZAKIRODALOM

- Gózon István é. n. [195?]. *Mint én, földműves költő... Szemelvények Gózon István elbeszélő költeményeiből.* Nagy Czirok László gyűjtéséből összeáll., bev. Janó Ákos. [Budapest.]
- Kertész Manó 1922. *Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei.* Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., Budapest; Új kiadás: Helikon, Budapest. 1985.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások.* Gondolat, Budapest.
- O. Nagy Gábor 1979. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete.* 3. bőv. kiad. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Varjas Béla szerk. 1979. *Balassi Bálint és a 16. század költői.* II. köt. Szerk., jegyz. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

A. Molnár Ferenc